

การเปลี่ยนสถานะทางศาสนาจากสัตว์สู่เทพในมุมมองพระพุทธศาสนาเถรวาท The Transformation of Religious Status from Animal to Deity in Theravada Buddhism

รัตนาวดี สุริยานากุล Radtanawadi Suriyawanakul

คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: 6701101036@mcu.ac.th

Received April 15, 2026; Revised August 26, 2026; Accepted: August 30, 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนสถานะทางศาสนาจากสัตว์สู่เทพในมุมมองพระพุทธศาสนาเถรวาท ด้วยการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนสถานะของสัตว์สู่ความเป็นเทพในพระพุทธศาสนาเถรวาทเชื่อมโยงทั้งมิติทางศาสนาและมิติทางธรรมชาติที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ พระพุทธศาสนามีมุมมองที่เชื่อในการฝึกฝนเพื่อนำมนุษย์ไปสู่สถานะที่ดีขึ้น และยังมองว่าสัตว์กับมนุษย์อาจมีความเท่าเทียมกันได้บางลักษณะ โดยเฉพาะในแง่ของการมีกิเลสในขั้น 5 ที่ทำให้เกิดความเป็นสัตว์ และการเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน และรับผลของกรรมไม่ต่างกัน แนวคิดการเปลี่ยนสถานะทางศาสนาเกี่ยวข้องกับลักษณะทางด้านจิตใจและคุณธรรม โดยอธิบายผ่านความเป็นภพและภูมิ คือภพและภูมิเป็นลักษณะการมีอยู่ภายในจิตใจที่สะท้อนผ่านการระบุอัตลักษณ์ มนุษย์ที่มีจิตใจเต็มไปด้วยกิเลสก็ไม่ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานที่อาศัยในกามาวจรภูมิ แต่สัตว์ที่มีจิตเป็นคุณธรรมก็สามารถพัฒนาสู่ภพที่สูงขึ้นได้ การเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณธรรม คือ สัตว์สามารถมีคุณธรรมได้เช่นเดียวกับมนุษย์ ดังปรากฏในเรื่องเล่าชาดกของพระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นสัตว์ และการที่สัตว์สามารถถูกฝึกและเรียนรู้ได้ หากสัตว์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก็ไม่ต้องจากมนุษย์ผู้มีคุณธรรม เช่น กรณี กบ ที่ฟังธรรมและไปเกิดเป็นเทพบุตร หรือ นกยาง ที่รักษาศีล 5 จนได้เกิดเป็นเทพ และ สุนัข ที่มีจิตรักใคร่ในพระปัจเจกพุทธเจ้าจนไปเกิดเป็นโสมสกเทพบุตร นอกจากนี้ยังมีการยกย่อง งู หรือ พญานาค ที่ถูกมองว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์หรือเทพชั้นจาตุโลกบาลตามความเชื่อดั้งเดิมและตำนานทางพุทธ การยกระดับสถานะของสัตว์สู่ความเป็นเทพนี้มาจากการพัฒนาพื้นฐานของการยกระดับจิตใจจากสัญชาตญาณเดิมไปสู่การมีคุณธรรม ซึ่งสะท้อนผ่านการปฏิบัติที่อยู่เหนือวิสัยของสัตว์ทั่วไป และนำไปสู่การตั้งคำถามต่อสถานะของสัตว์ที่ปกติจะต่ำกว่ามนุษย์ให้มีสถานะเหนือกว่าทั้งในแง่คุณธรรมและอำนาจ

คำสำคัญ: สถานะทางศาสนา; สัตว์; เทพ; พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

This article aims to investigate the transformation of religious status from animal to deity within the perspective of Theravada Buddhism. By studying relevant documents and research, the results indicate that the transformation of an animal's status to that of a deity in Theravada Buddhism is linked to both religious and natural dimensions that are interconnected with human life. Buddhism holds a perspective that emphasizes self-cultivation to guide humans toward an improved status, and it also considers that animals and humans may share equality in certain aspects. This is especially true regarding the presence of defilements (kilesa) within the Five Aggregates (Khandha) which lead to the state of being an animal, and the shared condition of being the owner of one's own karma and receiving its results indiscriminately. The concept of religious status transformation relates to psychological characteristics and virtuous qualities, which are explained through the notions of existence (bhava) and plane of existence (bhūmi). That is, bhava and bhūmi represent states of being within the mind that are reflected through identity designation. A human whose mind is full of defilements is no different from a common animal dwelling in the Sensual Sphere (Kāmaśāyaka Bhūmi). However, an animal possessing a virtuous mind can develop toward a higher bhava. This change in virtuous quality means that animals can possess virtues just like humans, as evidenced in the Jātaka tales where the Bodhisatta was born as an animal, and the fact that animals can be trained and can learn. If an animal practices good and righteous conduct, it is no different from a virtuous human. Examples include: the Frog who listened to the Dharma and was reborn as a celestial being (Tepabut); the Egret who observed the Five Precepts until reborn as a deity; and the Dog whose affection for the accekabuddha led to its rebirth as Ghosaka Tepabut. Furthermore, there is the veneration of Snakes or Nāgas, which are viewed as sacred animals or deities of the Four Great Kings (Cātummahārājika) according to traditional beliefs and Buddhist legends. This elevation of an animal's status to a deity is based on development stemming from the refinement of the mind—moving from mere instinct toward the possession of virtuous qualities. This is reflected through practices that transcend the general nature of animals and leads to questioning the status of animals, which are typically considered inferior to humans, allowing them to possess a superior status in terms of both virtue and power.

Keywords; Religious Status; Animal; Deity; Theravāda Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาเชื่อในเรื่องการฝึกฝนที่จะทำให้มนุษย์ไปสู่สถานะที่ดีขึ้น แต่ก็มีมุมมองบางอย่างที่กล่าวถึงความไม่เท่ากันของสัตว์ หรือแม้แต่มนุษย์และสัตว์ก็อาจมีบางอย่างเท่ากันได้ รวมถึงความเป็นเทพในความเป็นมนุษย์ ทั้งนี้อาจมาจากการที่พระพุทธศาสนานั้นมองทุกอย่างในเชิงสังขธรรมด้วย ดังข้อความว่า

“บุคคลผู้ข้องติดอยู่ในความพอใจ ความกำหนด ความเพติดเพลิน ความทะยานอยากในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า สัตว์ ส่วนพวกเด็กชายหรือเด็กหญิงเล่นเรื่อนฝุ่นอยู่ เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหายไม่ปราศจากความเร้าร้อน ไม่ปราศจากความทะยานอยากในเรื่อนฝุ่นเหล่านั้นอยู่เพียงใดพวกเขา ก็อาลัย อยากเล่น หวง แหน ยึดถือเรื่อนฝุ่นทั้งหลายอยู่เพียงนั้น แต่เมื่อใด พวกเขาเด็กชายหรือเด็กหญิง เป็นผู้ปราศจากความกำหนด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร้าร้อนปราศจากความทะยานอยากในเรื่อนฝุ่นเหล่านั้น เมื่อนั้น พวกเขา ย่อมรื้อ ยื้อแย่งทำลาย ทำเรื่อนฝุ่นเหล่านั้นให้เล่นไม่ได้ด้วยมือและเท้า แม้ฉันทใด แม้เธอทั้งหลายก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จงรื้อ แยก กระจายออก ทำรูปให้ยินดีไม่ได้ ปฏิบัติเพื่อความสิ้นตัณหา เธอทั้งหลายจงรื้อ แยก กระจายออก ทำเวทนาให้ยินดีไม่ได้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นตัณหา สัญญา เธอทั้งหลายจงรื้อ แยก กระจายออกทำสังขารให้ยินดีไม่ได้ ปฏิบัติเพื่อสิ้นตัณหา เธอทั้งหลายจงรื้อ แยก กระจายออกทำวิญญาณให้ยินดีไม่ได้ ปฏิบัติเพื่อความสิ้นตัณหา ก็ความสิ้นตัณหา จัดเป็นนิพพาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 17 ข้อที่ 161 หน้าที่ 254-255, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การเข้าใจว่าสัตว์คือบุคคลที่ติดข้องอยู่ในกิเลสในชั้น 5 ที่มีไม่ต่างกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ จึงเป็นไปในลักษณะการโยงกันของสัญชาตญาณกับการพัฒนาและทำลายสิ่งนั้นทั้งไป โดยรูปแบบดังกล่าวจะพบได้จากการอธิบายถึงลักษณะของสัตว์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่มองว่าเป็นสัตว์เดรัจฉานในลักษณะของความเป็นเทพไปพร้อมกัน เช่นการกล่าวถึงพญานาคว่าเป็นเทพชั้นจาตุโลกลบาล และการที่สัตว์นั้นมีคุณธรรมในทางพระพุทธศาสนาผ่านการเล่าเรื่องถึงประวัติของการเปลี่ยนแปลงตัวเองให้ใกล้เคียงกับคำว่าเทพ ที่อาจถูกโยงทั้งลักษณะของเทพผู้มีคุณธรรม และลักษณะของการอยู่ร่วมกับสังคมมนุษย์ที่ช่วยพัฒนาให้สัตว์มีคุณธรรมไปด้วย ตามข้อความที่ว่า “บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตปปะตังมั่นอยู่ในสุกขธรรม (กุศลธรรม) เป็นผู้สงบระงับ เป็นคนดีงาม ท่านเรียกว่า ผู้มีเทวธรรมในโลก” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 27 ข้อที่ 6 หน้าที่ 3, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อีกส่วนหนึ่งมาจากการนับถือของมนุษย์ที่มีต่อสัตว์ อันเนื่องจากการที่มนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ถูกความกลัวคุกคามเอาแล้ว ย่อมยึดถือเอาภูเขาบ้าง ป่าไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์บ้าง สวนศักดิ์สิทธิ์บ้าง รุกขเจดีย์บ้าง ว่าเป็นที่พึ่งของตนๆ นั้นไม่ใช่ที่พึ่งอันทำความเกษมให้ได้เลย นั้นไม่ใช่ที่พึ่งอันสูงสุด ผู้ใดถือเอาสิ่งนั้นๆ เป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมไม่หลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 40 หน้าที่ 24, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การเกิดการบูชาธรรมชาติ หรือสัตว์จึงเป็นวิธีการเคารพต่อธรรมชาติ ดังการบูชาในฐานะเป็นเทพ จะพบว่ามีการบูชาสามารถ

พบได้จากเจดีย์ที่มีมังกรพันรอบและพระพุทธรูปปางนาคปรก ตามทฤษฎีนี้จะพบว่าการบูชาในการบูชาพระพุทธรูปปางนาคปรก รวมถึงการบูชาพระอินทร์หรือท้าวสักกะผู้กลายเป็นเทพทางศาสนาพุทธผ่านการรดน้ำลงบนพื้นปฐพีในพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งพระภิกษุจะนำส่วนหนึ่งมาจากส่วนสำคัญทางศาสนาพุทธ โดยก่อนยุคสมัยที่คนทั่วไปยอมรับเรื่องนี้ ทั้งนี้มาจากความรุ่งเรืองของแนวคิดแบบวิญญานนิยม (animistic) และมีวิธีปฏิบัติในชุมชนอย่างชัดเจน เช่นเดียวกับการบูชางูก็ถือว่าเป็นเรื่องทั่วไปของทุกประเทศที่มีพระพุทธศาสนาได้ผ่านเข้าไป (Brown R. Grant, 1921) อันเนื่องมาจากความเชื่อถึงการที่งูนั้นมีฤทธิ์ทำให้คนถึงตายได้ การยกย่องว่างูมีอำนาจเหนือตัวเองจึงเป็นการยกย่องและเชิดชูว่าสัตว์นั้นมีอำนาจเหนือกว่าตน และอำนาจนั้นมีแก่ธรรมชาติที่อยู่เหนือมนุษย์และนำไปสู่การเข้าใจว่า งูหรือพญานาคมีอำนาจที่ไม่ต่างจากเทพที่สามารถฆ่าชีวิตหรือช่วยให้ชีวิตเราดีขึ้นได้ไปพร้อมกัน

บทความนี้จึงต้องการเสนอให้เห็นความเป็นสัตว์ที่ถูกยกสถานะสู่ความเป็นเทพที่เชื่อมโยงกันทั้งมิติทางพระพุทธศาสนาและมิติทางธรรมชาติที่สัมพันธ์กับการดำเนินของมนุษย์ อีกทั้งการตั้งคำถามต่อการเชื่อว่าสัตว์ที่ปกติจะมีสถานะต่ำกว่ามนุษย์ให้มีสถานะเหนือกว่าทั้งแง่ความมีคุณธรรมและอำนาจที่แตกต่างกัน จึงเป็นแนวทางในการพิจารณาความน่าสนใจของหัวข้อนี้ต่อไป

แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนสถานะทางศาสนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การเปลี่ยนสถานะทางศาสนาเป็นการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงตัวตนของสรรพสัตว์ให้ตรงกับสถานะที่เป็นจริง การกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงสถานะนี้เกี่ยวข้องกับลักษณะทางด้านจิตใจและคุณธรรม ดังนี้

1. ความเป็นภพและภูมิ การเปลี่ยนแปลงสถานะทางจิตใจ(state of mind) เป็นคำที่อ้างถึงลักษณะของความคิด ความรู้สึกและประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีการพิจารณาว่า ใจนั้นทำงานร่วมกับร่างกาย ดังข้อความ ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะมีพฤติกรรมชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 1 หน้าที่ 23-24, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การพิจารณานี้มาจากการมองว่ามาจากจิต ซึ่งเป็นหลักฐานที่ว่าความแตกต่างกันนั้นมาจากสิ่งที่อยู่ภายในจิตที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิง ซึ่งลักษณะคำสอนนี้ไม่ได้ถูกติดอยู่กับจิตใจแต่เป็นลักษณะที่ประกอบกับจิตใจในภายหลัง อันมาจากคำสอนเรื่องอนัตตาซึ่งอ้างถึงการปฏิเสธการมีตัวตนหลังจากตายแล้วว่าเป็นการเข้าใจผิด แต่คำสอนนี้ปฏิเสธการมีอยู่ที่ยั่งยืนของจิตวิญญาณ อนัตตาจึงไม่ได้ปฏิเสธการสืบต่อหรือการพัฒนาขึ้นของวิญญาณ (การรับรู้) ถึงแม้ว่าประสบการณ์ที่จะผูกโยงกับอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับร่างกายแต่ความทรงจำต่างๆ ก็ถูกบันทึกไว้ในจิตไร้สำนึกที่อยู่ภายนอกร่างกาย และสิ่งที่กำหนดการเกิดนั้นก็คือจิตที่สั่งสมผ่านประสบการณ์ในอดีต (Jayatilake, 2000) การมีอยู่ของจิตใจที่นี้จึงเป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาขึ้น ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาอธิบายถึงความเป็น (ภพ) และสถานที่รองรับ (ภูมิ) ตามคำอธิบายว่า

“สัตว์ที่ยังอยู่ในภูมิ ยังถอนตัวตนไม่ได้ ยังมีอสมิมานะเต็มทีและไม่เคยมีความรู้เรื่องการถอนตัวตน ถึงแม้จะได้รับความสุขความสงบ ชนิดที่เหมือนกับว่าเป็นก้อนหิน ก้อนดิน ท่อนไม้ไปแล้ว ก็ยังเต็มอยู่ด้วยความยึดถือตัวตน ยังอาศัยตัณหาต่างๆ ชนิด ตลอดถึงตัณหาชนิดที่

ละเอียดที่สุด เช่น วิภวตัณหา เป็นต้น เป็นเหตุให้ท่องเที่ยวไปในภพต่างๆ หรือมีการประกอบกรรมต่างๆ ด้วยอำนาจของตัณหานั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่เรียกว่าอยู่เหนือวิสัยโลก ขณะที่คำว่า โลกุตตระ แปลว่า อยู่เหนือโลก หมายถึง จิตใจ มิได้หมายถึงร่างกาย ถ้าจิตใจอยู่เหนือการครอบงำของโลก หมายถึง การอยู่เหนือความครอบงำของกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกี่ยวข้องในโลกทุกๆ โลก ทุกๆ ภพ เรียกว่า ผู้นั้นตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิ” (พุทธทาสภิกขุ, 2549)

การเข้าใจคำว่า ภพและภูมิจึงกลายเป็นการมีอยู่ภายในจิตใจที่สะท้อนผ่านการระบุถึงการเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะการอธิบายลักษณะดังกล่าวเป็นการอธิบายผ่านการระบุอัตลักษณ์ กล่าวคือ ลักษณะจิตใจที่ประกอบด้วยกิเลสซึ่งทำให้เกิดตัวตนด้วยการอ้างเหตุผลของการมีอยู่ของภพ หมายถึง การเป็นสิ่งใดจะต้องมีเงื่อนไข ซึ่งเงื่อนไขในที่นี้คือการมีตัวตนอยู่ก่อนเพื่อรับรู้สิ่งนั้น ในขณะที่คำว่า “ภูมิ” ได้ถูกระบุไว้ในแง่ของการกำเนิดภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างกันไป โดยหลักการของการใช้ตรรกะอธิบายนี้จะพบข้อโต้แย้งที่ทำให้คำว่า “ภูมิ” นั้นเป็นเรื่องจิตใจ ในแง่ของการกำเนิดตามภูมินั้นมิใช่สิ่งที่เกินเลยจากสิ่งที่ปรากฏผ่านความรู้สึกที่มีจิตใจแต่อย่างใด ดังข้อโต้แย้งว่า

“ความสุขเป็นเรื่องของจิตใจที่มนุษย์มีได้ โดยมีความสุขชั้นต่ำ ชั้นปานกลาง และชั้นสูง ผ่านภพ กล่าวคือ 1. กามาวจรภูมิเป็นจิตท่องเที่ยวไปในกาม 2. รูปาวจรภูมิเป็นจิตท่องเที่ยวไปในรูปที่ไม่เกี่ยวกับกาม 3. อรูปาวจรภูมิ ข้อพิจารณานี้คือ จิตที่ท่องเที่ยวไปในสิ่งที่ไม่มีรูป ไม่เกี่ยวกับกาม และ 4. โลกุตตรภูมิ เป็นจิตที่อยู่เหนือโลก โดย 3 ภูมิแรกตกอยู่ภายใต้โลกคือ โลกที่เป็นกาม โลกที่เป็นรูป โลกที่เป็นอรูป ส่วนโลกุตตรภูมิอยู่เหนือโลก เป็นภูมิที่อยู่เหนือโลก ทางอภิธรรมถือว่าเป็นพุทธภาสิต แต่ผม (พุทธทาสภิกขุ) ไม่เชื่อ อาจเป็นเรื่องที่จัดขึ้นทีหลัง เนื่องจากบัญญัติอย่างนี้อาจจะมีก่อนพระพุทธเจ้าก็ได้ เพราะเขารู้เรื่องกาม เรื่องรูป เรื่องอรูปกันมาก่อนพระพุทธเจ้าแล้ว และในเรื่องโลกุตตรภูมิเขาคงจะเคยฝันถึง แม้ว่าอย่างน้อยเขาจะไม่ได้บรรลุ เขาอาจจะได้เคยฝันถึงสิ่งที่เหนือไปจากโลก” (พุทธทาสภิกขุ, 2549)

การถือว่าภูมิเป็นสิ่งที่ระบุถึงจิตใจเป็นการอ้างถึงการมองว่ามนุษย์ที่จิตใจที่เต็มไปด้วยราคะ โทสะ และโมหะก็ไม่ต่างจากการที่ผู้นั้นจะมีภพไม่ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานที่อาศัยในกามาวจรภูมิที่เต็มไปด้วยกิเลสเป็นตัวผูกพัน แต่ในแง่ที่ตรงข้ามหากสัตว์มีจิตที่เป็นคุณธรรมก็สามารถจะพัฒนาสู่ภพที่สูงขึ้นได้ แต่ยังคงอยู่ในกามาวจรภูมิเช่นเดิม

2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณธรรม การที่สัตว์นั้นมีคุณธรรมในทางพระพุทธศาสนาได้พิจารณาถึงการกระทำที่เชื่อมโยงกันได้ถึงคุณลักษณะของผู้มีคุณธรรม จะพบว่าเรื่องเล่าของพระโพธิสัตว์ในชาดกนั้นปรากฏในกำเนิดของสัตว์เป็นจำนวนมาก และสัตว์เหล่านั้นล้วนแต่มีการแสดงออกที่ถูกนำมาอธิบายในลักษณะของการมีคุณธรรมผ่านการตัดสินใจของสัตว์ในเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะนำไปสู่การเชื่อได้ว่าสัตว์เหล่านั้นมีคุณธรรม ในแง่ของความเป็นสัตว์มีคุณธรรมธรรมเช่นเดียวกับมนุษย์ (moral agent) ดังข้อความว่า

“ถ้าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน เทียวไปด้วยกันได้ เป็นสาธุวิhari เป็นนักปราชญ์ ก็พึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเถิด เหมือนพระราชาทรงละทิ้งแคว้นที่ทรงชนะแล้ว ทรงประพฤติอยู่ผู้เดียว และเหมือนช้างมาตังคะละทิ้งโขลงอยู่ตัวเดียวในป่า ฉะนั้น ... ตัณหาย่อมเจริญแก่ มนุษย์ผู้ประพฤติประมาท เหมือนเถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่า เขาย่อมเร่ร้อนไปมา เหมือน

วานรที่ต้องการผลไม้ เทียวเร่ร่อนไปมาในป่า ฉะนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 329,334 หน้าที่ 136,137, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การที่มนุษย์มีศีลธรรมจึงไม่ต่างจากสัตว์ที่แสดงออกในการทำบางอย่างที่คล้ายกับมนุษย์ จึงเป็นการมองได้ว่าสัตว์ก็ไม่ต่างจากมนุษย์ในแง่ของการเป็นผู้มีศีลธรรม จากสมมติฐานดังกล่าวนี้จึงอาจเข้าใจได้ว่าสัตว์มีสิทธิที่จะถูกพิจารณาในฐานะเท่าเทียมกับมนุษย์

อีกทั้งสัตว์ยังถูกมองว่าเป็นสิ่งที่สอนได้หรือเรียนรู้ได้เช่นเดียวกับมนุษย์ หากจับสัตว์นั้นมาฝึกและสอนจะพบว่าสัตว์นั้นพัฒนาได้ เช่นเดียวกับความเป็นมนุษย์ที่ต้องฝึกก่อนจึงจะถูกมองว่าเป็นมนุษย์ ดังข้อความว่า “คนทั้งหลายนำสัตว์พาหนะที่ฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม พระราชาย่อมทรงราชพาหนะที่ฝึกแล้วในหมู่มนุษย์ คนที่อดกลั้นถ้อยคำล่วงเกินได้ ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 321 หน้าที่ 133, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การพัฒนาตนเองได้จึงเป็นแนวทางที่พิจารณาให้เห็นถึงลักษณะการเชื่อมโยงให้เห็นถึงการที่สัตว์กับมนุษย์นั้นฝึกแล้วจึงจะสมควรได้รับยกย่อง ดังข้อความที่ว่า

“ช้างของพระราชปกครองด้วยองค์ 5 ประการ คือ 1. เป็นสัตว์เชื่องฟัง 2. เป็นสัตว์ฆ่าได้ 3. เป็นสัตว์รักษาได้ 4. เป็นสัตว์อดทนได้ 5. เป็นสัตว์ไปได้ เป็นช้างควรแก่พระราช ควรเป็นช้างต้น นับว่าเป็นราชพาหนะโดยแท้ เช่นเดียวกับภิกษุประกอบด้วยธรรม 5 ประการ คือ 1. เป็นผู้เชื่องฟัง 2. เป็นผู้ฆ่าได้ 3. เป็นผู้รักษาได้ 4. เป็นผู้อดทนได้ 5. เป็นผู้ไปได้กั้นนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกธรรม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 140 หน้าที่ 229-230, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

สัตว์ที่มีคุณธรรมจึงมีลักษณะที่ตรงกับมนุษย์ที่มีคุณธรรม และหากมนุษย์มีคุณธรรมได้รับผลที่ตามมาคือการได้รับการยกย่อง ก็ไม่ต่างจากสัตว์ที่มีคุณธรรมก็จะได้รับยกย่องไม่ต่างกัน ข้อความนี้จึงเป็นยกให้สัตว์นั้นได้ถูกพิจารณาให้มีความพัฒนาตนเองได้ผ่านการมีคุณธรรมเช่นเดียวกับมนุษย์

อีกทั้งในทางพระพุทธศาสนามองว่าสัตว์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่ต่างจากมนุษย์ผู้ที่มีคุณธรรม ดังบทสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคที่ตรัสถามมณฑกเทพบุตรว่า

“ใครกันมีผิวพรรณงดงามยิ่งนัก รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์และบวรยศเปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ กราบเท้าทั้งสองของเราอยู่” มณฑกเทพบุตรกราบทูลว่า “ชาติก่อนข้าพระองค์ได้เกิดเป็นกบ เทียวหากินอยู่ในน้ำ ขณะที่ข้าพระองค์กำลังฟังธรรมของพระองค์อยู่ คนเลี้ยงโคได้ฆ่าข้าพระองค์ ขอพระองค์ทรงเล็งเห็นความสำเร็จแห่งจิตที่เลื่อมใสเพียงครู่เดียว และโปรดทอดพระเนตรบวรยศ อานุภาพ ผิวพรรณและความรุ่งเรืองของข้าพระองค์เถิด ข้าแต่พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่าชนผู้ได้ฟังธรรมของพระองค์ตลอดกาลยาวนาน ย่อมบรรลุฐานะที่ไม่หวั่นไหว ซึ่งเป็นฐานะที่เหล่าสัตว์ไปแล้วไม่เศร้าโศก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 26 ข้อที่ 857-860 หน้าที่ 100, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

สัตว์จึงมีสถานะทางศีลธรรมเช่นเดียวกับมนุษย์ เพราะสัตว์กับมนุษย์ต่างมีสัญชาตญาณเดิมที่ถูกเรียกว่า วาสนาที่สะสมมาแต่เดิมจึงทำให้สัตว์และมนุษย์ไม่ต่างกันสามารถทำร้ายสัตว์อื่นด้วยสัญชาตญาณ และการกระทำนั้นถือเป็นการกระทำตามกรรม แต่หลักทางพระพุทธศาสนากียกย่อง

เหล่าสัตว์ที่อยู่เหนือสัตวชาติญาณ เช่นสัตว์ที่กินเนื้อรักษาศีลในวันพระตามเรื่องราวที่ปรากฏในชาดกที่ว่า

“นาคกล่าวกับท้าวสักกะว่า “ข้าพเจ้ามีปลาตะเพียนแดงอยู่ 7 ตัว ซึ่งพรานเบ็ดตกขึ้นมาได้จากน้ำวางไว้บนบก พรานหมณฺ์ ขอท่านจงบริโภคอาหารที่ข้าพเจ้ามีอยู่อย่างนี้แล้วบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าเถิด” สุนัขจึงจอกกล่าวว่า ในเวลากลางคืน ข้าพเจ้าได้นำอาหารของคนเผ่าคนโน้นมาคือ เนื้อย่าง 2 ไม้ เหี้ย 2 ตัว นมส้ม 1 หม้อ ท่านพรานหมณฺ์ ขอท่านจงบริโภคอาหารที่ข้าพเจ้ามีอยู่นี้แล้วบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าเถิด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 27 ข้อที่ 61-62 หน้าที่ 169, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การละเมิดกันไม่ว่าจะมนุษย์หรือสัตว์จึงมีสถานะไม่ต่างกัน เพราะคำว่าสัตว์ถูกมองว่าเป็นไปในลักษณะเดียวกันคือไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ต่างทำกรรมและรับผลกรรมไม่ต่างกัน ดังข้อความว่า “สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 24 ข้อที่ 216 หน้าที่ 353, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การฆ่าสัตว์หรือการที่สัตว์ไปทำร้ายกันจึงต้องรับผลกรรมและการกระทำนั้นไม่ต่างกัน และอาจโยงให้เห็นว่าทุกคนมีสิทธิเท่ากันในแง่ของกรรม

แนวคิดเรื่องสัตว์ในฐานะความเป็นเทพในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สัตว์ที่ปรากฏในฐานะของเทพนั้นพบว่ามีปรากฏในตำนานพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยจะพบได้ดังนี้

1. กบ ได้รับยกย่องเป็นเทพจากการได้ฟังธรรม ปรากฏในข้อความว่า “ใครกันมีผิวพรรณงดงามยิ่งนัก รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์และบวรยศเปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ กราบเท้าทั้งสองของเราอยู่” มณฑุกเทพบุตรกราบทูลว่า “ชาติก่อนข้าพระองค์ได้เกิดเป็นกบเที่ยวหากินอยู่ในน้ำ ขณะที่ข้าพระองค์กำลังฟังธรรมของพระองค์อยู่ คนเลี้ยงโคได้ฆ่าข้าพระองค์ ขอพระองค์ทรงเล็งเห็นความสำเร็จแห่งจิตที่เลื่อมใสเพียงครู่เดียว และโปรดทอดพระเนตรบวรยศ อานุภาพ ผิวพรรณและความรุ่งเรืองของข้าพระองค์เถิด ข้าแต่พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่าชนผู้ได้ฟังธรรมของพระองค์ตลอดกาลยาวนาน ย่อมบรรลุนิฐานะที่ไม่หวั่นไหว ซึ่งเป็นฐานะที่เหล่าสัตว์ไปแล้วไม่เศร้าโศก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 26 ข้อที่ 857-860 หน้าที่ 100, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การยกย่องกบให้เป็นเทพได้ถูกอธิบายผ่านการผลที่เกิดขึ้นจากการฟังธรรมแล้วจิตนุ่มนวลไปในเสียง จึงกลายเป็นเทพบุตรในที่สุด

อีกทั้งยังถูกยกย่องว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ผู้บันดาลน้ำฝนให้คนทำไร่ทำนาทำมาหากินไทยเรียกว่าคางคก เป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ประเภทย่อยกับกบ, เขียด, และอึ่งอ่าง มักปรากฏตัวและส่งเสียงดังเมื่อฝนตกลงมาเป็นน้ำนองทั่วไป คนดั้งเดิมเริ่มแรกยุคดึกดำบรรพ์จึงเคารพยกย่องเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์ของน้ำและฝน ไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้วพยานหลักฐานสำคัญมี 2 อย่าง คือ 1. กบสำริดประดับอยู่บนปากกลองทอง หรือกลองสำริด ที่เรียกกันภายหลังว่าโหระทึก ใช้ตีขอฝน 2. คนทำท่ากบเป็นภาพเขียนสี รูปคนแต่งกางแขน-ขา ทำท่าเหมือนกบ บนหน้าผา ในถ้ำ และสถานที่ประกอบ

พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ภาพเขียนบนเพิงผากับผนังถ้ำมีรูปคนทำท่าคล้ายกบ จะพบทั่วไปทั้งในบริเวณประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง

แต่ที่มีมากและยิ่งใหญ่ที่สุดอยู่ในมณฑลกว๋างสี ทางตอนใต้ของจีนซึ่งเป็นหลักแหล่งของกลุ่มชนพูดตระกูลภาษาลาว-ไทย เมื่อ 3,000 ปีมาแล้วคางคกที่ชาวบ้านสองฝั่งโขงเรียกคันทก เป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำเช่นเดียวกับกบ และแสดงตัวพร้อมเสียงร้องเช่นเดียวกับ ผ่นเช่นเดียวกันชาวบ้านสองฝั่งโขงจึงยกย่องคางคกว่าเป็นสัตว์มีคุณมาพ่นน้ำฝนมาให้คน แล้วแต่งนิทานเรื่องพญาคันทก เป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วไปสืบจนทุกวันนี้ลายสัก เหมือนลายหนังกบ ตามร่างกาย แขนขาของผู้คนชนเผ่าในอุษาคเนย์ยุคแรกเริ่มทำลวดลายเหมือนผิวหนังกบจริง ๆ พวกเยะหรือเยว่ บรรพชนสายหนึ่งของคนสุวรรณภูมิสมัยโบราณ นับถือกบเป็นผีที่ให้ความคุ้มครองป้องกันพวกเขาจึงนิยมสักลายกบไว้ตามตัว ชาวจ้วงทางภาคใต้ของกว๋างสี ชาวหลีที่เกาะไหหลำ และตระกูลไทย-ลาวบางกลุ่ม เช่น ลาวพุงดำหรือลาวน้ำหมึกล้วน นิยมสักตามตัว เรียกว่า "สักหมึก" เพราะเป็นสีดำ หรือ "สักลายขาบก" เพราะลายเหล่านั้นคล้ายกับลายที่ขาบกแม้ชาวมอญสมัยก่อนก็นิยมสักหมึก ดังสุนทรภู่บอกไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า "เห็นพวกชายฝ้ายมอญแต่ก่อนมา ล้วนสักขาเขียนหมึกจารึกพุง" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2559)

2. งาม ตามความเชื่อคติดาบรพธ์เชื่อว่า งาม เป็นพาหนะศักดิ์สิทธิ์ช่วยขนย้ายสรรพสิ่งได้ปลอดภัยไปทางน้ำ ซึ่งสมัยหลังเรียกตามคติอินเดียว่า นาค, นาคราช, พญานาค ทำให้เรื่องจึงมีรูปงู หรือรูปนาคเป็นพาหนะศักดิ์สิทธิ์ไปสู่โลกหลังความตาย ซึ่งเมื่อสังคมเปลี่ยนไปเป็นราชรถ แต่ส่วนหัวและส่วนท้ายยังรักษาความเชื่อเดิมไว้โดยทำสัญลักษณ์เป็นรูปงูหรือนาค สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2568) ซึ่งตามคติความเชื่อเรื่องโลกหลังความตายที่รับเอาความเชื่อมาจากพุทธกับพราหมณ์มีร่องรอยการใช้เรื่อนาคในการนำศพไปทางน้ำ พิธีกรรมนี้นำไปสู่พิธีลอยอังคารที่ได้รับการปฏิบัติหลังจากมีพิธีเผาศพแล้วตามคติความเชื่อแบบพราหมณ์

คติความเชื่อของนาคที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปที่พระสงฆ์สวดมนต์พิธีกรรมต่างๆ เช่น บทขันธปริตร อันมาจากตำนานที่กล่าวถึง ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูขบกัดที่นิ้วเท้า ทนกำลังพิษบาดแผลไม่ไหวมรณภาพลง พระภิกษุรูปอื่นจึงประชุมสนทนาปรารภเรื่องนี้ เมื่อความรู้ไปถึงพระพุทธรูป พระพุทธรูปจึงตรัสแก่บรรดาภิกษุทั้งหลายว่า ชะรอยเธอจะไม่ได้แผ่เมตตาไปให้สกุลพญางูทั้งสี่คือ พญาวิรูปักษ์ พญาอุเรธาบถ พญาญฉัพยาบุตร พญาภูณินทราโคตมะ ถ้าเธอแผ่เมตตาไปยังพญางูทั้งสี่ งูจะไม่ทำร้าย เป็นที่ของของบพทาวนาว่า

“เราขอมีเมตตาแก่ตระกูลพญางูวิรูปักษ์ เราขอมีเมตตาแก่ตระกูลพญางูอุเรธาบถ เราขอมีเมตตาแก่ตระกูลพญาญฉัพยาบุตร เราขอมีเมตตาแก่ตระกูลพญาภูณินทราโคตมะ เราขอมีเมตตาแก่สัตว์ไม่มีเท้า เราขอมีเมตตาแก่สัตว์สองเท้า เราขอมีเมตตาแก่สัตว์สี่เท้า เราขอมีเมตตาแก่สัตว์มีหลายเท้า สัตว์ไม่มีเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์สองเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์สี่เท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์มีหลายเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา ขอสรรพสัตว์ที่มีลมหายใจ ขอสรรพสัตว์ที่ยังมีชีวิตทั้งมวลจงพบกับความเจริญความชั่วช้าอย่าได้มาแผ้วพานสัตว์ตนใดตนหนึ่งเลย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 27 ข้อที่ 105-106 หน้าที่ 92, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ลักษณะของภูมิภาคนี้ว่ามีงูที่เป็นสัตว์มีพิษร้ายและรุนแรงเกินกว่าคนจะแก้ไขได้ประกอบกับภูมิภาคนี้เป็นเขตร้อนชื้น มีสัตว์เลื้อยคลานโดยเฉพาะงูชุกชุม คนเลยกลัวงู แล้วงูขู่เป็นสิ่งที่น่ากลัว

ค. หมา ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาได้เล่าถึงหมาหรือสุนัขได้พัฒนาเป็นเทพจากการกระทำที่เกี่ยวเนื่องกับการพัฒนาจิตใจ ปรากฏในเรื่องที่สุนัขของนายโคบาลที่ได้รับการอนุเคราะห์จากพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ให้อาหารทุกวัน จนสุนัขนั้นจึงได้มีความรักใคร่ในพระปัจเจกพุทธเจ้า นายโคบาลยอมไปสู่วิหารของพระปัจเจกพุทธเจ้า (วันหนึ่ง) 2 ครั้งเนื่องด้วย นายโคบาลนั้นแม่เดินไป ก็เอาไม้ตีที่พุ่มไม้และพื้นที่ดินในที่มีเนื้อร้าย ระหว่างทาง ส่งเสียงว่า “สุ สุ” 3 ครั้ง ยังเนื้อร้ายให้หนีไปแล้ว. แม้สุนัขก็ไปด้วยกับนายโคบาลนั้น ในวันหนึ่ง นายโคบาลนั้นกล่าวกะพระปัจเจกพุทธเจ้า “ท่านผู้เจริญ กาลใด ผมไม่มีโอกาสว่าง กาลนั้น ผมจักส่งสุนัขตัวนี้มา ขอพระผู้เป็นเจ้าพึงมาด้วยเครื่องหมายแห่งสุนัขนี้ที่กระผมส่งมาแล้ว” ตั้งแต่นั้นมา ในวันที่ไม่มีโอกาส นายโคบาลนั้นก็ส่งสุนัขไปว่า “พ่อ จงไป จงนำพระผู้เป็นเจ้ามา” ด้วยคำเดียวเท่านั้น สุนัขนั้นก็วิ่งไป ถึงที่ซึ่งนายตีพุ่มไม้และพื้นดินก็เห่าขึ้น 3 ครั้ง รู้ว่าเนื้อร้ายหนีไปแล้วด้วยเสียงนั้น ไปถึงที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้กระทำสรีปปฏิบัติแต่เช้าตรู่ เข้าไปยังบรรณศาลา นั่งอยู่แล้ว ถึงประตูบรรณศาลา จึงเห่าขึ้น 3 ครั้ง ให้ท่านรู้วาทนมาแล้ว ก็นอนหมอบอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้ากำหนดเวลาออกไปแล้ว สุนัขนั้นก็เดินเหินไปข้างหน้าๆ เทียว พระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อจะทอดลองสุนัข จึงทำเป็นเดินไปทางอื่นในระหว่างๆ ที่นั้น สุนัขจึงไปยืนเห่าขวางหน้าของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นไว้ แล้วนำท่านลงทางนอกนี้ ต่อมาในกาลวันหนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อจะทอดลองสุนัขนั้น จึงเดินไปสู่ทางอื่นแล้ว แม้สุนัขนั้นจะ

ยืนขวางห้ามอยู่ข้างหน้าก็ไม่กลับ เอาเท้ากระดุนสุนัขแล้วเดินไป สุนัขรู้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่กลับ จึงกลับไปคาบขายนางนาคมา นำท่านลงสู่ทางนอกนี้ สุนัขนั้นได้ยังความรักอันมีกำลัง ให้เกิดขึ้นแล้ว ในพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยประการอย่างนี้ ต่อมาในกาลอื่น จีวรของพระปัจเจกพุทธเจ้าเก่าแล้ว ครั้งนั้น นายโคบาลจึงได้ถวายผ้าสำหรับทำจีวรแก่ท่าน พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงกล่าวกับนายโคบาลนั้น ว่า “ผู้มีอายุ ชื่อว่าการทำจีวร อันบุคคลผู้เดียวทำได้ยาก อาตมาไปสู่สถานที่สบายแล้วจักกระทำ” นายโคบาล ท่านผู้เจริญ นิมนต์ทำที่นี้เถิด พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มีอายุ อาตมาไม่อาจ นายโคบาล ท่านผู้เจริญ ถ้ากระนั้น ท่านอย่าไปอยู่ภายนอกให้นานนัก สุนัขได้ยินฟังคำของคนทั้งสองนั้นอยู่เหมือนกัน พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวแก่นายโคบาลนั้นว่า “จงหยุดเถิด อุบาสก” ให้นายโคบาลกลับแล้ว เหาะขึ้นสู่เวหาส บ่ายหน้าต่อเขาคันธมาทน์ หลีกไปแล้ว สุนัขแลดูพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เหาะไปทางอากาศ ยืนเหาะอยู่แล้ว เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นลับคล่องจักขุไป หทัยก็แตกทำลายลง มีลูกสุนัขที่ถูกเลี้ยงไว้แล้วแต่ละครั้งที่ ชื่อว่า สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนั้น เป็นสัตว์มีชาติชื่อตรง ไม่คดโกง จึงไปเกิดเป็นโสมสก เทพบุตร (ที.ส.อ. (ไทย) 1/2/220-309, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560) และจะพบได้ว่า หมายยังเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาของบรรพชนคนเอเชียยุคดึกดำบรรพ์ ราว 3,000 ปีมาแล้วเพราะเชื่อว่า 1) หมาเป็นบรรพชน เพราะคนเกิดจากท้องหมา 2) หมาเอาพันธุ์ข้าวจากฟ้าลงมาดินให้คนรู้จักปลูกกินเป็นครั้งแรก ก่อนหน้านั้นคนไม่รู้จักกินข้าว ปลูกข้าว จึงวาดรูปหมาไว้เซ่นวักในพิธีกรรมตามเพิงผาและผนังถ้ำ บางชุมชนปั้นรูปหมาไว้คุ้มครองหมู่บ้าน แล้วฆ่าหมาฝังร่วมกับคนตาย โดยมีคำบอกเล่าเป็นนิทานเรื่องหมาให้จดจำแพร่หลายทั่วไปคนกินหมา เมื่อคนเคารพยกย่องหมาเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์คนจึงมีพิธีกรรมฆ่าหมา เช่นวักเลี้ยงผีแล้วคนกินหมาที่เลี้ยงผืนั้นด้วยความเชื่อว่าเพิ่มพูนพลังศักดิ์สิทธิ์ เพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายที่คุกคามยุคดึกดำบรรพ์คนกินหมาเฉพาะโอกาสพิเศษในพิธีเช่นวักเลี้ยงผี เช่น ปีละครั้ง ไม่กินเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2559)

การเปลี่ยนจากสัตว์เป็นเทพเป็นการพัฒนาบนฐานของการยกระดับจิตใจที่เดิมอิงกับสัญญาหรือสัญชาตญาณเดิมไปสู่การมีจิตใจที่มีคุณธรรมประกอบไปด้วยใจดี และมีตำนานที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนที่มองว่าสัตว์เหล่านี้มีความใกล้ชิดกับมนุษย์ แม้สัตว์ก็สามารถพัฒนาขึ้นได้เช่นกัน

การเปลี่ยนสถานะทางศาสนาจากสัตว์สู่เทพในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สถานะทางศาสนาที่เปลี่ยนสัตว์เป็นเทพมาจากการเปรียบเทียบกับความเปลี่ยนแปลงนั้นเกี่ยวข้องกับความเป็นมนุษย์ รวมถึงการมีสถานะที่เกินเลยกว่าความเป็นมนุษย์ที่มีคุณธรรมประกอบในฐานะความเป็นเทพ ดังนี้

1. การเปลี่ยนสถานะจากสัตว์สู่เทพเชิงبارมี มาจากการสั่งสมคุณธรรมจนสร้างเป็นบาร์มี ทั้งนี้จะสังเกตได้จากการที่พระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นสัตว์นั้นจะมีลักษณะเช่นเดียวกับบุคคลที่มีคุณธรรม กล่าวคือ เป็นผู้รักชาติก่อนเป็นเบื้องต้นตามข้อความที่มาจากลักษณะของบุคคลผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ และเป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติดุคในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ..เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท เป็นสมาธิภูมิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ‘ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วมี...สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก’ บุคคลนั้นย่อมไม่กระเสือกกระสนด้วย

กาย วาจา และใจ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมของเขาตรงคติของเขาก็ตรง การปฏิบัติของเขาก็ตรง บุคคลนั้นย่อมไม่กระเสือกกระสนด้วยกาย วาจา และใจ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมของเขาตรง คติของเขาก็ตรง การปฏิบัติของเขาก็ตรงสำหรับบุคคลผู้มีคติตรง มีปฏิบัติตรง เรากล่าวว่ามีคติอย่าง 1 ใน 2 อย่างคือ เป็นคนมีสุขโดยส่วนเดียว หรือเป็นคนมีตระกูลสูง เช่น ตระกูลกษัตริย์ มหาศาลตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาลที่มั่งคั่ง มีโภคะมาก มีทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจมาก การปฏิบัติของสัตว์ทั้งหลายย่อมมีได้เพราะกรรมที่มีแล้วอย่างนี้ คือ สัตว์นั้นย่อมปฏิบัติด้วยกรรมที่ตนทำไว้ ผัสสะอันเป็นวิบากย่อมถูกต้องสัตว์นี้ผู้ปฏิบัติแล้ว (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 24 ข้อที่ 216 หน้าที่ 353-356, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การเปลี่ยนแปลงจากผลกรรมที่มาจากการรักษาศีล และปฏิบัติธรรมเป็นการสนับสนุนให้เกิดลักษณะของความเป็นเทพในแง่ของการประกอบด้วยหลักทรีและโอตตปปะอันเป็นเทวธรรมที่ว่า “บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทรีและโอตตปปะ ตั้งมั่นอยู่ในสุกกธรรม (กุศลธรรม) เป็นผู้สงบบรรจง เป็นคนดีงาม ท่านเรียกว่า ผู้มีเทวธรรมในโลก” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 27 ข้อที่ 6 หน้าที่ 3, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) โดยลักษณะการเปลี่ยนแปลงนี้มาจากการเปรียบเทียบกับบุคลิกของความเป็นมนุษย์ ในแง่หนึ่งความเป็นเทพได้ถูกเสนอผ่านการปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการรับรู้ หากสัตว์ที่ปฏิบัติได้ตามนี้ก็ถือว่าเป็นเทพในแง่ของการมีเทวธรรมที่ไม่ฆ่าสัตว์อื่น จะพบได้จากประวัตินางสุชาดา ที่ไปเกิดเป็นนกยางในชอกเขา การที่เกิดเป็นนกกระยางทำให้ท้าวสักกะได้ประทานศีล 5 เพื่อให้นางรักษา แต่นั่นมา นางเที่ยวหากินแต่ปลาที่ตายเองเท่านั้น โดยกาลล่วงไปไม่นาน ท้าวสักกะเสด็จไปเพื่อทรงประสงค์จะลองใจนาง จึงทรงจำแลงเป็นปลาตายนอนหงายอยู่หลังหาดทราย นางเห็นปลานั้นแล้ว ได้คาบเอาด้วยสำคัญว่า ปลาตาย ในเวลาจะกลืน ปลากระดิกหางแล้ว นางรู้ว่า ปลาเป็น จึงปล่อยเสียในน้ำ ท้าวสักกะทรงปล่อยเวลาให้ล่วงไปหน่อยหนึ่งแล้ว จึงทรงทำเป็นนอนหงายข้างหน้านางอีก นางก็คาบอีกด้วยสำคัญว่า ปลาตาย ในเวลาจะกลืน เห็นปลายังกระดิกหางอยู่ จึงปล่อยเสียด้วยรู้ว่า ปลาเป็น ท้าวสักกะทรงทดลองอย่างนี้ครบ 3 ครั้งแล้ว ตรัสว่า เจ้ารักษาศีลได้ดี ให้นางทราบพระองค์แล้ว ตรัสว่า เรามาเพื่อประสงค์จะลองใจเจ้า เจ้ารักษาศีลได้ดี เมื่อรักษาได้อย่างนั้น ไม่นานเท่าไร ก็จักเกิดในสำนักของเราเป็นแน่ จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไป (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 2/2/220-309, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560)

การที่นางนกยางรักษาศีล โดยเว้นจากการเบียดเบียนทำให้มีคุณธรรมเพียงพอที่จะเกิดเป็นเทพได้ และจากการรักษานี้เองก็นำนางไปสู่การเป็นเทพในท้ายที่สุด แต่จากลักษณะการปฏิบัติของนางชี้ไปที่การทำผิดปกตวิสัยของสัตว์ที่จะต้องกินอาหาร จึงทำให้สุดท้ายนางเสียชีวิตแต่สุดท้ายก็เป็นเทพ ทั้งนี้มาจากการประกอบด้วยคุณธรรม แม้แต่สัตว์ก็สามารถทำได้เช่นกัน แต่วิธีการทำนี้ต้องอาศัยการระลึกได้ถึงคุณธรรมดังกล่าวและปฏิบัติตามคุณธรรมนั้นได้จริง ไม่ใช่แค่เพียงรู้แล้วไม่ปฏิบัติตาม

2. ลักษณะการเปลี่ยนสถานะจากสัตว์สู่เทพเชิงอำนาจ มาจากการมองเชิงการอยู่ร่วมกันระหว่างสัตว์และมนุษย์ที่จะพบว่า คนที่มีอำนาจมากที่สุดจะต้องมีลักษณะพิเศษบางอย่างที่ได้มาจากธรรมชาติเพื่อยกระดับสัตว์นั้นมีอิทธิพลเหนือสิ่งอื่น เช่นเดียวกับการเทียบพระพุทธรูปเจ้ากับสัตว์ที่มีอำนาจอย่างช้างที่พบว่า ช้างเป็นสัตว์ใหญ่สุดในบรรดาสัตว์อื่นจึงมีอำนาจเหนือสัตว์อื่น เมื่อจะเทียบกับกับบุคคลจึงเท่ากับบุคคลที่ประเสริฐสูงสุด เช่นการเปรียบช้างกับพระพุทธรูปเจ้า เมื่อครั้งที่พระพุทธรูปองค์เสด็จหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงดำริอย่างนี้ว่า “เมื่อก่อน เราอยู่คลุกคลีกับพวกภิกษุ ภิกษุณี

อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรธีย์ สวากเดียรธีย์ เราอยู่คลุกคลี ลำบากไม่ผาสุก เวลานี้ เรานั้นไม่คลุกคลีอยู่กับพวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรธีย์ สวากเดียรธีย์ เราไม่คลุกคลีจึงอยู่ผาสุกดี” พญาช้างนั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “เมื่อก่อน เราอยู่คลุกคลีกับพวกช้างพลายช้างพัง ลูกช้างใหญ่ ลูกช้างเล็ก กินหญ้า ยอดดั่ว ส่วนกิ่งไม้ที่เราหักลงมากองไว้ช้างเหล่านั้นก็กินหมด ได้ดื่มแต่น้ำขุ่นๆ เมื่อเราเดินลงหรือขึ้นจากท่อน้ำ ช้างพังก็เดินเสียดสีกายไป เราอยู่คลุกคลี ลำบาก ไม่ผาสุก เวลานี้ เรานั้นไม่คลุกคลีอยู่กับพวกช้างพลาย ช้างพัง ลูกช้างใหญ่ ลูกช้างเล็ก ไม่กินหญ้ายอดดั่ว ไม่ถูกช้างกินกิ่งไม้ที่เราหักลงมา ไม่ดื่มแต่น้ำขุ่นๆ เมื่อเราเดินลงหรือขึ้นจากท่อน้ำ ช้างพังไม่เดินเสียดสีกายไป เราไม่คลุกคลี จึงอยู่ผาสุกดี” ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบความสัจพระวรกายของพระองค์ และทรงทราบความคิดของพญาช้างนั้นด้วยพระทัยแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่าพุทธอุทาน จิตของพญาช้างผู้มีงานดุจงอนรณัน ย่อมเสมอกับจิตของพระพุทธเจ้า เพราะอยู่ผู้เดียวยินดีในป่าเหมือนกัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 35 หน้าที่ 263, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การเข้าใจว่าสิ่งใดมีอำนาจมาจากลักษณะพิเศษทางกายก่อน เช่นเดียวกับบงที่มีพิษจึงกลายเป็นที่มาของการเคารพพญานาคว่าเป็นเทพชั้นจาตุมหาราชิกามีอำนาจจากการเคารพเหนือสัตว์อื่น และยังปรากฏในอภินายกสูตรว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออภินายกียะ กล่าวถึงการที่ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรูปักษ์ทรงเป็นหัวหน้าของพวคนาค มีนาคแวดล้อมทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขบถ ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า ‘แม่โอรสของท้าววิรูปักษ์จะมีมาก ก็มีพระนามเดียวกันคือ ทั้ง 91 องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’ ท้าววิรูปักษ์ และโอรสเหล่านั้น ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ พวกกัณณวโยภิวาทพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 290 หน้าที่ 238-239, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การมีอำนาจของสัตว์อย่างนาคหรืองูได้ถูกยกให้แต่ก็ยังไม่เทียบเท่าบารมีของพระพุทธเจ้า แต่ก็ถือว่าเป็นผู้มีอำนาจเหนือกว่าสัตว์อื่น และการเปลี่ยนสถานะเชิงอำนาจนี้เป็นไปตามธรรมชาติของสัตว์และสอดคล้องกับวิธีการอธิบายทางพระพุทธศาสนาที่ยกย่องบุคคลที่มีอำนาจทางธรรมนั้นว่าเหนือกว่าธรรมชาติเหล่านี้

องค์ความรู้ใหม่

ภาพ 1 แนวคิดการเปลี่ยนสถานะจากสัตว์สู่ความเป็นเทพ

แนวคิดการเปลี่ยนสถานะจากสัตว์สู่ความเป็นเทพมีองค์ประกอบหลักที่เชื่อมโยงกัน 3 ส่วน คือ

1. ฐานคิดเรื่องความเท่าเทียมทางสังคมและกรรม คือ ความเป็นสัตว์ถูกกำหนดโดยการขจัดติดในกิเลสในขั้น 5 ซึ่งไม่ต่างกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ และความเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน คือ สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนและรับผลของกรรมไม่ต่างจากมนุษย์ ทำให้ทุกคนมีสิทธิเท่ากันในแง่ของกรรม

2. กลไกการเปลี่ยนสถานะทางศาสนา คือ การเปลี่ยนสถานะทางจิตใจ คือสถานะไม่ได้ผูกติดอยู่กับร่างกาย แต่คือการใช้จิตเป็นจิตที่เป็นคุณธรรมก็สามารถพัฒนาสู่สภาพที่สูงขึ้นได้ แม้ยังอยู่ในกามาวจรภูมิเดิม และการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณธรรม คือ สัตว์สามารถมีคุณธรรมและศีลธรรม (Moral Agent) ได้เช่นเดียวกับมนุษย์ ผ่านการปฏิบัติที่ละเว้นจากการเบียดเบียน และการฝึกฝนตนเอง การปฏิบัติได้ตามหลักหิริและโอตตปปะ (เทวธรรม) ถือเป็นการเป็นเทพในแง่ของการมีเทวธรรม

3. ผลลัพธ์ คือ สัตว์ที่ได้รับการยกสถานะสู่ความเป็นเทพ คือ สัตว์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและมีจิตโน้มไปในธรรม จะได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรหรือเทพธิดา และสัตว์ที่มีคุณธรรมแต่ยังมีชีวิตอยู่จะได้รับการยกย่องไม่ต่างจากมนุษย์ที่มีคุณธรรม เช่น ช้าง ที่ปฏิบัติจนจิตเสมอกับพระพุทธเจ้า อีกทั้ง สัตว์ถูกยกสถานะทางสังคมและธรรมชาติคือ พญานาคหรือภูติที่ถูกยกย่องในฐานะเทพผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ และเชื่อมโยงกับความอุดมสมบูรณ์

สรุป

การเปลี่ยนสถานะของสัตว์ให้สูงขึ้นสู่ความเป็นเทพ โดยเชื่อมโยงกับมิติทางพระพุทธศาสนาและธรรมชาติ พระพุทธศาสนาเชื่อในการฝึกฝนเพื่อยกระดับสถานะของมนุษย์ แต่ก็มีความมองที่ว่า

ความเป็นสัตว์ ผู้ข้องติดในกิเลสในขั้น 5 นั้นไม่ต่างกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ และสัตว์ก็สามารถพัฒนาตนเองได้ ทุกสรรพสัตว์ต่างเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนและรับผลของกรรมไม่ต่างกัน แนวคิดการเปลี่ยนสถานะทางศาสนา อธิบายผ่านการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจและคุณธรรมคือ ความเป็นภพและภูมิ ภพและภูมิเป็นการมีอยู่ภายในจิตใจ หากมนุษย์มีจิตใจเต็มด้วยกิเลสก็ไม่ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานในกามาวจรภูมิ แต่สัตว์ที่มีจิตเป็นคุณธรรมก็สามารถพัฒนาสู่ภพที่สูงขึ้นได้ การเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณธรรมคือ สัตว์มีสถานะทางศีลธรรมเช่นเดียวกับมนุษย์ ดังที่ปรากฏในชาดกเรื่องพระโพธิสัตว์เกิดเป็นสัตว์ การพัฒนาตนเองได้ถือเป็นการสมควรได้รับการยกย่อง สัตว์ที่ถูกยกย่องเป็นเทพ คือ กบที่ไปเกิดเป็นมัจฉาทูเทพบุตรจากการฟังธรรมแล้วจิตเลื่อมใสเพียงครู่เดียว นอกจากนี้ยังถูกยกย่องเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ผู้บันดาลน้ำฝน ภูเขาหรือพยานาที่ถูกลบเลือนมาแต่โบราณว่ามีฤทธิ์อำนาจ เป็นพาหนะศักดิ์สิทธิ์ และมีการกล่าวถึงการแผ่เมตตาไปยังพญานาคทั้งสี่ตระกูล หมาหรือสุนัข ไปเกิดเป็นโสมสกเทพบุตรหลังจากที่หทัยแตกทำลายลงเพราะความรักในพระปัจเจกพุทธเจ้า การเปลี่ยนจากสัตว์เป็นเทพเป็นการพัฒนาบนฐานของการยกระดับจิตใจจากสภาวะธาตุไปสู่อารมณ์คุณธรรม ซึ่งสะท้อนถึงการปฏิบัติที่เหนือกว่าวิสัยของสัตว์ทั่วไป เช่น นกยางที่รักษาศีล 5 โดยไม่เบียดเบียน แสดงให้เห็นว่าสัตว์ก็สามารถพัฒนาตนเองผ่านการมีคุณธรรมได้เช่นเดียวกับมนุษย์

เอกสารอ้างอิง

- พุทธทาสภิกขุ. (2549). คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2536). ผู้ครองเรือน. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2559). วัฒนธรรมร่วมอุษาคเนย์ในอาเซียน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นาตาเอก.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2568). ศาสนาผี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- Brown R. Grant. (1921). "The Pre-Buddhist Religion of the Burmese". *Folklore*, 32(2): 79-80.
- Jayatilke. (2000). *Facets of Buddhist Thought*. Kandy: Buddhist Publication Society.

